

Figyelnek

Rácz Zoltán

építész, Rácz Építész Iroda, Debrecen

Figyeltek – sandított rám poroszkálás közben Makovecz Imre, a Mester, talán Velem kis utcáin, ha jól emlékszem. 1987-ben még csak öt éve hagytam el Budapestet, hogy egyetemi éveim után gondolkodás nélkül visszatérjek szülővárosomba, Debrecenbe. Ezt a jelképes „fejsimogatást” azonban megelőzte tíz év, amikor a fővárosba kerültem a Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karára.

A műegyetem falai között talákoztam Csete Györggyel, aki a mi tankörünknek volt egyik külső konzulense a lakótanszéken (vagy hivatalosan a lakóépülettervezési tanszéken), tehát úgy 1978 táján. Ekkoriban kezdtük tanulmányaink során először az épülettervezést, a legegyszerűbbnek vélt lakóházakkal. Meglepődve hallgattuk Csete György szavait. Amikor egy zárthelyi tervezési feladat közben elmerengve kinézett az ablakon, és tekintetével megtalálva a Budafoki út szemközti sarokházát hangosan elgondolkozott: miért nem lehet ma egy ház ilyen íves vonalvezetésű.

Nem sokkal később a tanszék vezetője, aki egyben valami párttitkár is volt (M. Erika), eltanácsolta. Később jó barátok lettünk Gyurkával, sok mindent megtudtam róla és Makovecczel közös törekvéseikről. Kettejük munkája alapította meg a magyar szerves építészetet, amelynek hírnevéből ő sajnos az évek folyamán kikopott.

Engem azért kedvelt meg, mert debreceni voltam, és ez a város nagyon közel állt a szívéhez. Őt befogadta, amikor az ország összes többi középiskolájából kitiltották. Ugyanez a város később, az immár világhírű Makoveczet nem engedte be a falai közé tervezni. Csete hálából megalkotta a tégláskerti református templomot, Makovecz dacosan (mellesleg teljesen érthetően) távol tartotta magát Debrecentől.

Visszatérve az iskolapadba: 1978-79-ben a lakóépülettervezési tanszéken igyekeztünk elsajátítani Reischl Antal professzor úr tanítását a szakma alapjairól. Hatalmas termetű, hírhedetten szigorú ember volt, de jó tanár. Félve tisztelte mindenki. Mint az Istent. A lakás alapegységét, a széket, úgy magyarázta el, megértetve velünk a méretek lényegét, hogy közben a saját tanári székét egy lábánál fogva egy kézzel vízszintesen kinyújtva tartotta, mint Toldi a petrencés rudat. A félév végén leosztályozta az előadásain készített jegyzetelésünket, nagyjából formai alapon. 1,75 fölött már igen elégedettek lehettünk, 2-nél jobbat kevesen kaptak. A tanszéke meghatározott tarifa szerint rúgta ki a hallgatókat, évente 10%-ot ismétlésre utasítottak.

Az én barátnőm, egyúttal tankörtársam, Csete Gyurka konzulensi segítségét élvezte, és éppen ezért én is jó kapcsolatba kerültem vele, mármint Gyurkával. Andi nagyon szép és aranyos és igen okos volt, a lakóházak tervezésében sem teljesített rosszabbul, mit mások, mégis kirúgta a már említett M. Erika. Történt ugyanis, hogy Reischl tanár úr a mi tanításunk közben meghalt, s ez a párttitkár nő elvtársnő vette át az irányítást. Ő valóban csak a kivágási terv teljesítését nézte, ahogy ez a „cocilista”

munkaversenyben szokás volt. Utólag visszagondolva bizonyára szerepet játszott ebben, hogy Csete György mint osztályidegen, csendőr édesapjával és egyébként is rebellis magatartásával felkeltette M. Erika ellenszenvét.

Csete György ekkor már túl volt a pécsi évein, feloszlatták az általa vezetett fiatalok Pécs Csoportját, ahol a társaságában dolgozott Oltai Péter is, aki aztán az Országos Műemléki Felügyelőségre került. Később műemlékes munkák révén őt is megismertem. Gyurka aztán 1978-ban az Országos Természetvédelmi és Környezetvédelmi Hivatal alkalmazottja lett, gyakorlatilag tehát elterelték a tervezői pályáról. Ott viszont közelről figyelhette a bósi vízlépcső kialakulását. Ekkor már állt az orfűi Forrásháza, ami ma már műemlék, túl volt a paksi tulipános vitán (1973) is. Ezzel már az egyetemen is találkoztunk, mert a leghevesebb támadója, a szocialista építészet szószólója, az idős Major Máté professzor még felbukkant időnként az építészettörténeti tanszéken, ahol én is sokat tébláboltam. Csete a paksi lakótelep panelházaira olyan íves formákat készített, amelyek összerakosgatva virágzó tulipánokra utaltak. Az előregyártott panelekből, a szokásos szürke kavicsos példányok mellett 3–4 mintás változatot is gyártatott, nagyon egyszerű, íves, S-alakú vonalvezetéssel. Ebből aztán különböző mintasorokat rakott ki. Ezzel az olcsó, még a szocialista házgyárnak is elviselhető módszerrel óriási vihart kavart. (1967-ben határozta el kormány az atomerómű építését, s 1974-ben már álltak a munkások számára épített panelházak. Az atomerómű alapkövét 1975-ben helyezték el, és 1982-ben kezdett el termelni.)

Jó tíz évvel azután, 1988-ban Pakson átvette a vezető szerepet Makovecz, először a piac, majd a Szentlélek templom tervezésével. Jóllehet, ez utóbbi pályája egyik csúcspontja, a féltértesülések alapján úgy tudni, ez adott okot a legendás Csete–Makovecz barátság zajos felbomlására. A feszültség közöttük aztán hosszú évtizedekig tartott, és csak idős korukban jutottak el a megbékélő (beletörődő?) kézfogásig. Az összetűzésnek sok oka lehetett. Gyanítható, hogy a bejáratott megrendelői piac okozta torzsalkodás mélyebb folyamatoknak adott teret. Csete sommás véleménye Makovecz házairól: egy erdőt kell kivágni hozzájuk, ráadásul azok a jelképek, amiknek állnia kellene, a földön fekszenek, ami a szentség meggyalázása. Erről mindig eszembe jut a debreceni főtér, a város büszkesége, Kósa Lajos főműve, ahol a város gyönyörű, mozaikból kirakott címere (Cs. Uhrin Tibor műve) a földön fekszik, bárki rátaposhat. Makovecznál azért lényegi eltérés, hogy az alaprajzokat alkotó mintákból, jelképekből függőleges, ég felé törő, térbeli fejlődés következik, a steineri metamorfózis építészeti értelmezéseként.

A két életpálya szétcsúszása, két ellentétes életsorsot eredményezett. Csetét 1986-ban az innsbrucki egyetemre hívták tanítani. S mit csinált Makovecz Imre, miközben mi Csetével küzdöttünk a lakótanszéken? Mit tudtunk róla akkoriban? Ha jól emlékszem, elég keveset. Minket, a barátnőmmel az építészettörténet iránti szenvedély foglalt le, rögtön, ahogy beléptünk az egyetem kapuján. Andi eleve régész akart lenni, én meg családi indíttatásból, hiszen édesapám, Rácz István, a magyar történelem professzora volt a debreceni egyetemen. Az építészet-történeti tanszéken aztán rögtön elkapott minket két kivételes egyéniség: Hajnóczy Gyula, az ókortörté-

net professzora, a spaciológia (térelmélet) kutatója, és Guzsik Tamás, a középkor szerelmese, a templomok tájolásának vizsgálója. A százhuszfős évfolyamon lényegében mi találtuk meg az elkötelezett irányultságunkat a leghamarabb, s emellett végig kitartottunk. Kevésbé foglalkoztattak hát a napi építészeti események, ráadásul ezek az egyetem „akadémikus” falai közé egyébként is nehezen szűrődtek be, mármint a kevésbé kívánatosak.

Az építész kar tanulói állománya természetesen vegyes volt, vidékiek, pestiek. A vidékiek nagy része a Bercsényi kollégiumban lakott, a pestiek társasága kicsit elkülönült. Nem volt ebben szándék, a helyzet így hozta. Azt azonban utólag megfigyeltem, hogy a Makovecz-tanítványok nagy része, a mesterhez hasonlóan, budapesti volt. Vélhetően ők közelebb voltak a tűzhöz, s az első visegrádi táborokról is értesültek. Furcsa jelenség, de nem megmagyarázhatatlan, hogy a népi kultúra iránti érdeklődés a városi, fővárosi emberekben erősebben támad fel, hiszen ők kívülről, felülről, jobban észreveszik pusztulását és értékeit, továbbá nem riasztja őket a benne élők szegénysége.

Amikor évekkel később kapcsolatba kerültem velük, már nem tudtam feloldódni köztük. Nagyon leegyszerűsítve és talán túlzóan általánosítva úgy látom, hogy amíg mi azzal voltunk elfoglalva, hogy bejárjuk az országot középkori emlékek után kutatva, bejárjuk Európát a tanult ókort, középkort, reneszánsz építészetet személyesen megnézni, meg a modern finn csodát, addig a Makoveczhez szegődő fiatalok életre szóló karrier lehetőségét kapták meg a mester környezetében. Persze nem előre kitervelten, csak vonzódtak Imréhez és az ő szabad eszméihez. 1981-ben, negyedéves korunkban szervezte meg Makovecz az első visegrádi táborát építész hallgatóknak. Szerintem ezen már részt vett az évfolyamtársam, Sala (Salamin Ferenc), aki azóta is oszlopos tagja a csapatnak, de biztos még mások is, főleg a pestiek, ezért kevésbé tudok róluk. Éppen ekkor szervezték azt a nemzetközi építőtáborát építész hallgatóknak, amelynek célja a szentendrei skanzenben rejtőző római villa, a „villa rustica” maradványainak régészeti feltárása volt. Ez tehát megosztotta a társaságot, mi vidéki kollégisták ezen vettünk részt. Ez az év hozta el Makovecznek a nemzetközi kiugrást is. Elsősorban Erdei Andrásnak (Erdei Ferenc korán elhunyt fiának) köszönhető, hogy Finnországban és Stockholmban is kiállításokon mutatkozott be a magyar szerves építészet, Csete, Oltai, Jankovics részvételével. Ekkor még egy csapatot alkottak. Innen kezdve jelentek meg róluk rendszeres külföldi publikációk is.

1987-ben történt, hogy a Kelettervben dolgozván értesültem arról, Makovecz országjáró túrát szervez. Akkoriban már nemzetközi hírű lett a magyar szerves építészet Csete György és Makovecz vezérletével, és Makoveczet a világ minden részére hívták előadást, kiállítást tartani. Elunta, nem ment, így a svéd Asmussen-iroda szervezett a nemzetközi építész érdeklődőknek egy körutazást Magyarországra, hogy megnézzék a maga valóságában a csodát, Makovecz személyes vezetésével. Ehhez a túrához lehetett csatlakozni honi érdeklődőknek is. Én önkéntes kultúrosként ki is hirdettem a munkahelyemen, a Kelettervnél, ahol kb. ötven építész dolgozott, ezt a különleges alkalmat. Aztán el is mentem, de egyedül én, egy barátom zenész öccsével és a barátnőjével, aki aztán három gyermekének anyja lett. Az or-

szág túlsó sarkában találkoztunk, Velemben, Kőszeg közelében a Bécsből emeletes busszal érkező svéd, finn, német stb. társasággal. Futólag megismerkedtem Imrével (mindenki így szólította), majd kitartó érdeklődésemet látva később egy épületlátogató séta alkalmával rám sandított és ezt mondta: Figyellek! Ezt fejsimogatásként nehezen lehet értelmezni, de a túra csodálatos volt: az első utazás Makovecz körül. Ekkor már álltak a visegrádi építményei, a faluházai, a sárospataki művház és első temploma, a siófoki. Emellett megnéztük az „élő építészet” többi mesterét is, Csete György, Jankovics Tibor és mások munkáit is.

Úgy rémlik, korábban lehetett, hogy egy ízben elmentem Imre irodájába Pesten. Már nem emlékszem, mi dolgom volt velem, arra annál inkább, hogy ott ült a sok fiatal rajzolója között Szalai Tibor is, aki évfolyamtársam volt az egyetemen, s a Bercsényi kollégiumban is együtt laktunk. Ticsi azért lepett meg, mert ő éppen nem arról volt ismert, hogy a népnemzeti építészet követője lenne. Erősen avantgardé természetű lévén inkább a dekonstruktivizmus, a szokások fogságából kitorzó kísérletezés foglalkoztatta több műfajban is. Egyik korai, zenei próbálkozására emlékszem a Bercsényi pinceklubjából, amikor antizenét adtak elő a társaival. Számomra az tűnt ki akkor ebből, hogy valaminek a tagadása elég nehéz. Nekik sem sikerült, hiába törekedtek az ellenkezőjére, csak kikerekedett időnként valami ritmus, egy kis harmónia az össze-vissza csapkodásból. Ennek továbbgondolása messzire vezet, és érdemes is elmélyedni benne. Ő is ezt folytatta, létrehozta a Brettschneider-csoportot, majd számos érdekes „jelenséget” alkotott rövid élete során. Nagyon kedves srác volt, amikor rákérdeztem a Makona (Imre irodájának a neve) asztalánál, hogy hát te meg mit csinálsz itt, csak annyit mosolygott hozzá, hogy hát ezeket a varjakat rajzolom. Valóban, sasokat mintázó totemoszlopokon dolgozott, amelyek azóta a visegrádi erdei művelődési ház kapuját őrzik.

Az 1987-es országjáró túra anyagából aztán előadássorozatot tartottam a Kelet-tervben. Előtte már sok egyéb előadást szerveztem ott, várostörténetről, külföldi utazásokról. Egyszer megnéztem Bécsben Hundertwasser házeit, és egy tablón kirakosgattam a képeket a cég folyosójára. Odatettem egy tollat is, hogy bárki odaírhasssa a véleményét. Alig volt hozzászólás, az se építésztől. Megrendeztem aztán Mikolás Tibornak, a mi világjáró műszaki igazgatónknak az előadásait a világ minden tájáról. Amerikában jártam, Vietnámban jártam stb. Élmény volt mind. Végül a Makovecz-túráról magam tartottam beszámolót, Magyarországon jártam címmel.

A rendszerváltás a magyar szerves építészet számára is meghozta a kiteljesedés lehetőségét. Makovecz megelőzte korát, kihasználta a puha diktatúra kiskapuit, és kisszövetkezet formájában működtette irodáját. Az országban szétszóródó tanítványai és követői sok kis irodát hoztak létre, amelyre a politikai váltás már tiszta körülményeket biztosított. Ezeknek az összefogására hozta létre 1989-ben a Kós Károly Egyesülést, amelyhez nemsokára mi is csatlakoztunk. Mi, vagyis Kőszeghy Attila és én. 1990 és 1992 között közös cégünk volt, a NOÉ Építésműhely Kft. Túl sokan voltunk benne, és nem működött jól. Utána külön irodákat alapítottunk, mindenki magának, de az új cégeink is beléptek az egyesülésbe. Elmentünk időnként a szervezet konferenciáira. Ezt a kapcsolatot elsősorban Attila erőltette. Sajnos a tag-

díj annyira sok volt, hogy én aztán kiléptem. Addig azonban sikerült az egyesület folyóiratában, az Országépítőben egy debreceni számot szerkeszteni Buka László festő barátommal közösen, 1991-ben. Aztán az egyik konferencia alkalmával, amikor Attila nem volt velem, szabályosan pellengérré állítottak. Mit akarnak a debreceniek az egyesülettől? Mit szeretnének? Erre én rá mertem kérdezni, hogy mi az az antropozófia, amit az egyesület az alapeszméjének tart? Református keresztényként szeretném először megismerni a vallásukat, hogy tudjam, mit várhatok tőlük, hogyan tudunk egymás hasznára lenni? Nagy felháborodást váltott ki az érdeklődésem, a szervezet háttérembere, Kálmán István (valami vegyipari cég tulajdonosa) kioktató, hogy ezt nem lehet csak úgy elmagyarázni, ehhez hét előadást kell meghallgatni. És azt mikor és hol tehetném meg? Erre erősen kitérő választ kaptam, éppen ki nem rúgtak két lábbal. Magyarán a „klub” hét állomásból álló beavatási szertartásán kellene részt venni, amire nyilván nem tartottak alkalmasnak. Ekkor elváltak útjaink. Ami azóta is furcsa számomra, hogy a többiek, akik régi jó tagjai voltak az egyesületnek, foglalkoztak vajon ezzel a kérdéssel? Vagy csak olyan fővárosi, népi-nemzeti elfoglaltságnak tekintették a Makovecz-kört, s nemigen lettek antropozófusok? Tisztelet a kivételnek – ha volt ilyen. Az a gyanúm, csak a szűk vezetőség (Makovecz, Kampis, Kálmán) volt ebbe eszmeileg is beavatva, gazdasági támogatásként Éliás Ádám (a debreceni Egyetemi templom egykori lelkészének egyik fia), aki aztán sikerre vitte Imre sevillai kiállítási pavilonját, persze úgy, hogy a saját anyagi sikere se maradjon el, és ezt Imre utólag hangosan nehezményezte is.

Meg kell azért említenem Gerle János építészt, aki rendkívüli műveltségét és tisztességét a tervezés helyett arra használta fel, hogy Imre személyes történetírója legyen. Ezzel együtt a magyar szecesszió és art deco összegyűjtésében és feldolgozásában ért el komoly eredményeket. Vele jó barátságban voltam és maradtam korai haláláig. Ő kért fel a Borsos monográfiám megírására. A Holnap Kiadó impozáns Mesterek sorozatát ő gondozta, s ez lett volna a következő kötet. (Ekkor már sajnos súlyos beteg volt, s a kiadó lelkesedése alábbhagyott. Később Debrecenben a Kollégium adta ki, szerényebb formában.) Tőle hallottam a steineri pedagógiáról, az euritmáról, a waldorf iskoláról először. Komoly építészettörténeti munkásságát az az anyagi függetlenség tette lehetővé, amelyet svájci rokonai (nagybátyja?) biztosítottak neki. Ő ezt az építőművészet érdekében használta fel. Azon a bizonyos országjáró Makovecz-túrán elhangzottak előadások is, több nyelven is. Tolmács híján János fordított kapásból mindent. Megesett, hogy angolról németre, majd magyarra, és vissza, hogy mindenki értse. Vicces volt, amikor a sok nyelv között eltévedt, és az angol szöveget angolra fordítva tolmácsolta.

A két nagy emberrel később is maradt némi kapcsolatom. Csete Gyurka barátsága kitüntetető volt számomra. Sokat járt erre, főleg a Kollégium rendezvényeire. Mindig megnézte útközben a régóta, keservesen épülő hortobágyi templomomat, és nagyon drukkolt, hogy egyszer szépen elkészüljön. Sajnos nem érte meg. A fia, Őrs mesélte egyszer, hogy az édesanyja szerint Gyurka irigyelte is egy kicsit, hogy nem ő tervezte. Azért egy épületemet ő avatta fel, Kósa Lajos társaságában, az állatkerti

Zsiráfházat. Azt mondta róla, hogy ez a posztmodern építészet vége. Ezen azóta is gondolkodom.

Makovecz kevésbé fogadott a kegyeibe. Nem vette jó néven, hogy nem bújtam a köpenye alá, de eltűrte. Sőt, támogatott is, amikor 1992-ben főépítésznek neveztek ki Debrecenben. Tőle kértek ajánlást, és adott, szépet. Más kérdés, hogy aztán politikai ármánykodások áldozata lett, félrevezették, és akkor magam is azonnal felálltam abból a székéből, amelyikbe még le sem ültem. (Országos napilapok cikkeztek az esetről.) Később erősen megutálta a várost. Erre oka volt. Az első a Kálvin téri üzletközpont (ma Udvarházaként ismerjük) tervezésére lezajlott tervpályázat volt, amelyen tudomásom szerint első lett, mégis Kertai László műve valósult meg, 1986-ban.

A második okot a Tóth Árpád Gimnázium új épületének sorsa szolgáltatta. 1992-93 körül azon tanakodott a város, hogy kivel terveztesse meg az egyháznak visszaadott épület helyett az újat. A vezetőség, emlékeim szerint Kollár József MDF-es alpolgármester, határozott törekvés volt, hogy az akkor már világhírű Makoveczet kérjék fel. Ezt aztán az építész közvélemény egy kisebb része, Kovács András vezetésével, olyan hevesen ellenezte, hogy pályázatot írtak ki. Ennek nyertese Reszler Antal és Kovács Ákos (az említett András öccse) közös terve lett. Az események hatására Makovecz kijelentette: Debrecenbe soha nem tervez semmit. Korábról van két magánháza. 1987-ben épült a Mester utcai felemás ikerháza, a másik 1991-ben a Faraktár utca elején, a Veres templom mögött. (Ez utóbbiba éppen én terveztem a konyhát 1995-ben, majd most egy újabbat, 2018-ban.)

Nekem is volt némi tervezési ügyem Imrével. A hajdúszoboszlói Harangházra ugyanis az első tervet Finta József készítette, aki a szocialista évtizedek elismerten legnagyobb magyar építésze volt, rendkívül kedves ember, számos szálloda tervezője, többek között az Interkontinentálé, de neki köszönhetjük a debreceni Fórumot is. Az ő terve azonban nem kellett a szoboszlóiaknak, ezért felkérték Makoveczet. Meg is tervezte a nagy, tükröpadlós csarnokát, a különleges alumíniumharangok számára. A ház azonban túl drága lett volna, ezért kerestek egy olcsóbb megoldást. Erre találtak meg engem (Galánfi András helyi népművész javaslatára, aki azóta Kossuth díjas, az MMA tagja), s az első vázlataim után fel is kértek a munkára, 1999-ben. Első dolgom volt Imrének telefonálni, amint az illik. (Szerintem legalábbis, sokak szerint nem.) Elmondtam, hogy az ő terve helyett az enyémet akarják látni. Nem volt feldobva, de elfogadta a helyzetet, csak arra kért, hogy ne hasonlítson az övére. Évekkel később, 2009-ben, a Kós Károly Egyesülés huszadik születésnapjára rendezett Gerle János egy nagyszabású születésnapi kiállítást az Iparművészeti Múzeumban. Erre engem is meghívott, az ebesi református templommal. Boldogan nézelődtem a gyönyörű kiállításon, amikor elsétált mellettem Imre. Akkor láttam utoljára. Ő már akkor sem látott engem.

A tény, hogy a magyar szerves építészet felvirágzásának érintőleges résztvevője lehettem, engem is ebbe a skatulyába dobozott be. Debrecen körzetében nincs is talán más építész, akire ezt rá lehetne húzni, hiszen Kőszeghy Attila művészete teljesen egyedi, mellesleg rendkívüli, de a népi világhoz semmi köze. A szerves, vagy közismertebb nevén „organikus” építészet azonban nem is a népi ismertetőjegyek

szolgai másolását jelenti, nem is a hajladozó fatartók gótikus erdejét, s nem is az ágasfák alkalmazását. Makovecz stílusa lenyűgöző, sajátos és nagyon élvezhető, de a látvány mögött elmélyült gondolkozás és tájékozódás húzódik meg. Az ő művésze az ő válasza arra a kérdésre, hogyan nőjön ki egy épület a hely szelleméből. Saját megfogalmazása szerint a szerves építészet minden népnél, minden éghajlaton, minden környezetben más és más módon kell, hogy megnyilvánuljon. A magam számára már régen leegyszerűsödött a kérdés. Nem egyik napról a másikra, hanem inkább visszatekintve magamra. Erre pedig a japán metabolizmus adott különös módon alkalmat. 1984-ben mutatták be Budapesten a világhírű japán építész, Kisho Kurokawa kiállítását, s az ehhez készített kiadványban olvashattam Charles Jencks tanulmányát róla és az általa feltalált metabolizmusról. A szerző által is első látásra zavarosnak minősített bonyodalmas gondolatmenet nagyon érdekesnek tűnt, és ma újra olvasva még mindig friss gondolatok alkotják a változást, főleg, ha a régi Debrecen egyre gyorsuló pusztulását figyeljük. Az én tehetségem azonban kevés a magas röptű, összetett ideológiák alkalmazásához, ezért aztán azt a kényelmesebb utat választottam, amit a bennszülöttség kínált. Én itthon vagyok ezen a tájon, itt születtem, itt nevelkedtem, zsigereimben hordom a nagyszüleimtől örökölt paraszti és iparos életet, a szüleimtől örökölt értelmiségi létet, a szocializmust átvészelő polgári kultúrát. Nem kell tehát mást tennem, csak átszűröm magamon és terveibe formálnom mindezt a tudattalan tudást. Vagyis azt tennem, ami nekem tetszik. Nem kell ideológiát faragnom hozzá, mert amit szerethetőnek érzek, az nem csak az én érzésem lesz. Amit pedig szeretni tudok, az az egyszerű emberek, vagyis a nép építészete, mert ebből az őszinteségből bátran tovább lehet lépni.

Ezt az érzékenységet mélyítette el bennem Makovecz és Csete korszakalkotó munkássága. Előzményként a magyar középkori építészet kutatása volt az alap, és ne felejtjük el Kunkovác László fotográfus életművét sem, aki az ősepítmények világméretű ismeretét adta nekünk. A nyolcvanas években Pap Gábor művészettörténész pedig felismerte a kozmikus környezetünk és a népművészet összefüggését, segítve a népi formavilág új értelmezését. Egy-egy építészeti feladat aztán azt a fiókot húzta elő bennem, ami éppen alkalmas volt. Esetenként utólag ismertem fel saját terveimben olyan összefüggéseket, amelyekről nem is tudtam. Ezt nevezem átszűrődésnek. Amit építettem az én vagyok, de rajtam keresztül az alföldi táj, Debrecen városa, a múlt, és abban bízom, hogy a jövő is. A régi, híres építészeti folyóiratunk, a Tér és Forma, 1939-ben tette fel a kérdést: Mi a magyar építészet? Dr. Bierbauer Virgil: Az örök vitához címmel írt cikkében válaszolt (63. oldal): Magyar az a ház, amelyiket magyar ember tervez, magyar szükségletnek, magyar tájba, magyarok építik. Ennyire egyszerű lenne? Látszólag igen, de kicsit nézzünk a szavak mögé! Magyar ember tervezte a Magyar Zene Házát? Nem, hanem japán. Akkor a Magyar Zene Háza magyar épület? Sajnos nem. Magyar tájba épült? Igen. Magyarok építették? Valószínűleg nagyrészt igen. Eddig világos, de a lényegét a magyar szükséglet meghatározásában látom. Ebben rejlik a szerves építészet kibontakozásának lényege. Csete és Makovecz ugyanis abból indult ki, hogy a magyar földnek és a rajta élő társadalomnak legyen természetes szükséglete a nemzeti jelleg érzése. Épí-

tészetükkel arra igyekeztek felhívni a figyelmet, hogy van mire alapoznunk, de nem a stílusukat kell követnünk, hanem a gondolkodásmódjukat.

Makovecz Imre 2011-ben hunyt el. 2015-ben elhozták Debrecenbe a budapesti Vigadóba a nagy életmű-kiállítását a Kölcsey Központba. Tanítványai közül nem ért rá senki (!), hogy ismertető előadást tartson róla, ezért engem kért fel Csernyus Lőrinc. Nagy elszántsággal vettem magam a felkészülésbe, és egyre jobban bele-mélyedtem, mint egy mocsárba. Rengeteg beszélgetés készült ugyanis vele, ő is írt, és róla is írtak sokat. Ezekből, és a személyes emlékeimből szűrtem le azt a tudás-anyagot, amelyből mozaikszerűen kiraktam az építészetét, a gondolatvilágát. Most már magam is látom, mennyire fontos ezek ismerete ahhoz, hogy ne csak a hajladozó ívek mesevilága kápráztasson el minket. A mocsár hasonlat nem véletlen. Olyan sokat foglalkozott a sötét erők megismerésével, hogy az már számomra is beárnyékolta útjának a végét.

Ugyanakkor tiszta, üdítő élmény volt Csete György életművének elemzése. 2008-ban írtam róla egy tanulmányt az „építészfórum” internetes folyóiratnak, amely aztán 2011-ben megjelent az építésről szóló könyvben is. (Erővonalak Csete György építészetében. In: Csete György és Dulánszky Jenő - h.é.n. szerk.: Csete Örs) Ő még ezt megérte, 2016-ban távozott el. Hálás vagyok mindkettőjüknek, hogy ismerhettem őket, a 20. század legnagyobb magyar építészeit, akik mindketten figyeltek engem.

A szerző debreceni építész. Honlapja (raczzoltan.hu) és munkáinak filmes gyűjteménye a következő kódok segítségével érhető el:

